

Materials per a una interpretació geogràfica del poema 'Canigó', de Jacint Verdaguer

Joan TORT i DONADA

Geògraf, professor de la Universitat de Barcelona

1. Preliminar*

En el present estudi ens proposem d'examinar amb un cert deteniment alguns aspectes del poema *Canigó*, de Jacint Verdaguer, des de la perspectiva del seu contingut geogràfic.

No és pas aquesta la primera ocasió en què hom es planteja una anàlisi de *Canigó*, des d'un punt de vista no estrictament literari. L'obra de Verdaguer —i, en particular, el poema que avui ens ocupa—, tant per les seves característiques intrínseques com per les coordenades temporals en què se situa, és especialment propícia a ser abordada des d'una perspectiva pluridisciplinària. D'altra banda, des d'una concepció oberta de la geografia no es pot renunciar a la literatura com a font d'informació bàsica. Com assenyala Joan Nogué,¹ la literatura conté «*un missatge universal, una gran capacitat per captar la naturalesa humana, un enorme poder interpretatiu, creatiu i suggestiu. Tot i la seva gran càrrega d'imaginació, creació, ficció i emoció, la literatura és un mirall, un petit microcosmos de la realitat*».

El nostre estudi, consegüentment, el desenvolupem partint de l'acceptació d'aquesta premissa general.

El treball l'estructurem entorn de tres apartats centrals. En el primer d'ells fem una aproximació a la figura de Verdaguer en el context de l'excursionisme i de la geografia catalana de finals del XIX. En el segon ens centrem en la reconstrucció literària de la geografia del Pirineu que es fa en el Cant IV del poema. En el tercer apartat fem una valoració específica d'un aspecte concret de l'obra: el tractament del paisatge, i en particular la força

de les suggestions paisatgístiques. Finalment, unes breus conclusions, com a complement del treball, ens permeten de subratllar algunes de les consideracions fetes.

2. Verdaguer i el 'Canigó' en el context de l'excursionisme i de la geografia catalana de finals del XIX

Torrent i Fàbregues, un dels estudiosos de la vida i l'obra de l'autor que ens ocupa, ha qualificat *Canigó* com «*el poema geogràfic de la Catalunya pirinenca*».² D'altra part, Josep M. de Casacuberta —que és tingut com per un dels grans erudits sobre tot el que fa referència a Verdaguer— ens remarca que, amb motiu de la publicació de *Canigó*, hom parlà de Verdaguer com a «*poeta geògraf*» i que «*hom veié en la nova producció, ensems que un reeixit poema èpic, un llibre apte per a estimular l'afició a l'excursionisme i desvetllar l'interès pel nostre Pirineu*».³ Per a copsar tot el sentit de les consideracions transcrites cal tenir present el context de l'època i la particular inserció de Verdaguer en aquest context. D'entrada, algunes dates poden servir per a tenir unes referències cronològiques adequades:

- 1857 : Fundació de l'Alpine Club, a Londres
- 1859 : Restauració dels Jocs Florals de Barcelona.
- 1863 : Fundació del Schweitzer Alpen Club, el Club Alpino Italiano i el Deutscher Alpenverein.
- 1865 : Una expedició britànica corona el Matterhorn, muntanya que ha esdevingut símbol de l'alpinisme.
- 1873 : Primera excursió de Verdaguer al Pirineu (de Vic a Prats de Molló, pel Coll d'Ares, i a Perpinyà). Tenia, aleshores, vint-i-vuit anys.
- 1874 : Fundació del Club Alpin Français.
- 1876 : Fundació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (ACEC).
- 1878 : Creació de l'Associació d'Excursions Catalana (AEC).
- 1879 a 1884 : Desplaçaments i estades estivals de Jacint Verdaguer al Pirineu, a fi de documentar-se per al poema *Canigó*. En aquests anys esdevingué soci de l'ACEC, i participà activament en l'entitat (sobretot, en vetllasses literàries i en alguna conferència).
- 1885 : Primera edició de *Canigó*, per Nadal.
- 1886 : Valentí Almirall publica *Lo Catalanisme*.
- 1891 : Fundació del Centre Excursionista de Catalunya (fusió de l'ACEC i de l'AEC).

D'aquestes dates significatives, Josep Iglésies subratlla en particular el 1879, en els termes que assenyalen a continuació: «*L'any 1879 es produeixen dos fets que tenen transcendència dins el coneixement del nostre territori. El primer és una mena de descoberta i presa de possessió excursionista del Montseny, deguda principalment a Artur Osona. El segon és el mateix fet referent als Pirineus, degut a mossèn Jacint Verdaguer (...). Aleshores, que l'estudi geogràfic de Catalunya es trobava en els seus inicis, aquests fets constitueixen veritables fites a remarcar.*».⁴

Les referències i les consideracions anteriors ens permeten situar nítidament la figura de Verdaguer en el context del naixent moviment excursionista. Crida en particular l'atenció

aquesta «descoberta i presa de possessió excursionista del Pirineu» a què al·ludeix Iglésies, que culminà en la publicació de *Canigó* i a la qual ens referirem àmpliament a l'epígraf següent. Ací només volem subratllar que en els plantejaments de Verdaguer, com en els d'Osona, hi ha uns punts de partida comuns, coincidents en essència amb els objectius que es proposa l'excursionisme, i que podem resumir en la voluntat de conèixer i donar a conèixer el territori català. Com a il·lustració del que acabem d'assenyalar, ens sembla oportú de transcriure uns fragments d'un article de Joaquim Cabot publicat el 1886 a «La Veu de Montserrat» que d'alguna manera reflecteixen la lectura que hom va fer de *Canigó* des de l'òptica específicament excursionista:

*«Lo Canigó (...) és un aplec de memòries escrites en vers; aquestes són filles de diferents i atrevides excursions als punts més privilegiats de la nostra terra (...). Descriu admirablement fins a fer-les palpables, les diverses bel·leses de llurs paisatges (...). Conegudes aquestes indicacions, ningú podrà negar la importància excursionista de l'obra; i per nostra Associació [ACEC] no sols és útil i interessant, perquè atén i destria un per un los variats objectes que es proposa, sinó per tenir l'avantatge de que sa lectura és fortament temptadora».*⁵

Hi ha dos fets, en certa mesura independents del discurs central de *Canigó*, que palesen el caire divulgatiu —o sigui, de divulgació geogràfica— que l'autor volgué donar a l'obra: l'un és el mapa plegable que acompanyava la primera edició del poema, a càrrec del mateix autor, i que, segons ell, havia de servir «per guiar més bé al lector en lo bosc de montanyes on se descabdella esta llegenda».⁶ L'altre fet és el recull de notes que complementa cada cant (o capítol del poema). Es tracta, pròpiament, de puntualitzacions i explicacions sobre lèxic dialectal i toponímia, notes sobre història, folklore i cultura popular, i diverses referències de la bibliografia consultada. En conjunt, un material d'un indiscutible valor geogràfic —malgrat la concisió— i més aviat propi de guies o d'obres descriptives o d'assaig. Podem pensar, d'altra banda, que tan sols és una petita mostra de les múltiples notes de camp, que prengué Verdaguer, durant les campanyes pirinenques.⁷

Josep Iglésies, que en la seva faceta d'historiador de l'excursionisme ha estudiat la trajectòria de Verdaguer en aquest camp, assenyala que el nostre autor limità els seus recorreguts i recerques a unes determinades àrees: Pirineu, Montserrat, Montseny, Mare de Déu del Mont, Plana de Vic. Tanmateix, remarca que les seves recerques pirinenques, i la divulgació que se'n seguí, tingueren un caràcter de veritable descoberta. Quan Verdaguer recorre aquella zona, «ben poca cosa o res se sabia de l'Alt Pallars, la Vall d'Aran i el Ribagorça.»⁸ Iglésies subratlla en el treball que acabem de citar que, en el delit de descoberta del Pirineu, només es pot comparar a Verdaguer, la figura de Juli Soler i Santaló, un quart de segle més tard. No és aliena al caràcter pioner de les campanyes del nostre autor, d'altra banda, l'ascensió que protagonitzà a la Pica d'Estats (cim culminant del Pirineu català, amb 3.143m. d'altitud) i que és considerada com la primera que un català duqué a terme.⁹

La correspondència que s'estableix, amb motiu del sorgiment de l'excursionisme, entre la voluntat de descoberta del territori i l'afany de divulgació —i que, com estem veient, és present de forma indubtable en Verdaguer—, porta com a conseqüència el canvi progressiu en la percepció geogràfica del país. Els excursionistes, organitzats en el si de les

entitats naixents i amb una projecció en la societat cada vegada més gran, van assumir la tasca d'omplir el gran buit que es detecta en la coneixença global del país. És aquesta correspondència, en última instància, allò que explica en gran part la confluència que es produí, al darrer quart del segle passat, entre l'excursionisme i la geografia a Catalunya i que havia de caracteritzar el conreu d'aquesta última disciplina, durant les quatre primeres dècades del segle actual, com ha assenyalat Lluís Casassas.¹⁰

3. El 'Canigó' com a assaig de reconstrucció literària de la geografia del Pirineu

El *Canigó*, que, segons l'autoritzada opinió de Joaquim Molas, és el poema més ambicions de Verdaguer i, a la vegada, el més personal i representatiu,¹¹ és una obra paradigmàtica en molts sentits: per la seva temàtica de fons (ens remet als anys mil, l'època del sorgiment de l'entitat nacional de Catalunya), pel moment en què aparegué en el panorama de la literatura catalana, per tot el que simbolitza de canvi d'època i de mentalitat al nostre país, en el context de la Renaixença.

En una perspectiva estrictament literària, ens trobem que allò que va començar essent el projecte d'escriure, en paraules de Torrent i Fàbregues, «*un gran poema de la Reconquesta, tenint per escenari el Canigó i el Pirineu, i com a principals personatges els comtes Tallaferró i Guifre i l'Abat Oliba*»,¹² acabà esdevenint, com assenyalava Carme Arnau,¹³ una representació de l'èpica nacional amb motiu de la qual Verdaguer arriba a crear una veritable apoteosi de les terres catalanes. El protagonisme del poema passà, en la pràctica, dels personatges al paisatge —i, concretament, al Pirineu. Vegem-ho en paraules de Joan Llopis: «*Sembla evident que el tema central del poema verdaguerià no és ni la religió, ni l'Església, ni Catalunya, sinó, simplement, la muntanya del Canigó o, millor, la serralada sencera del Pirineu. El punt central d'atenció no és la història de Catalunya sinó, més pròpiament, la seva geografia, que el geni insuperable de Verdaguer aconsegueix de transfigurar i de presentar amb trets personalitzadors. Verdaguer canta el Pirineu i els seus paisatges (...) amb una precisió de coneixements geogràfics veritablement sorprenent.*».¹⁴

Tanmateix, el protagonisme del Pirineu no es projecta en l'obra d'una manera uniforme i lineal; més aviat ho fa a diferents nivells, entre els quals podem assenyalar el nivell de fons i determinats moments del nivell argumental (o cronològic). Amb el primer, volem referir-nos al protagonisme implícit que té el Pirineu (i, concretament, la muntanya del Canigó) al llarg de l'obra: lluny de ser un simple escenari, adopta el paper de subjecte —un dels subjectes— de l'acció. Pel que fa al nivell argumental, tot i reconeixent que el rerafons pirinenc sempre hi és present en una mesura o altra, hem de ressaltar com a particularment significatiu el Cant IV (titulat precisament *Lo Pirineu*), en el qual Verdaguer porta la recreació geogràfica a uns límits d'apoteosi. Val a dir que a partir d'ara centrarem la nostra anàlisi en aquest Cant IV, deixant per a una altra ocasió l'estudi del nivell de fons esmentat, el qual, per la seva complexitat, pot ser per si mateix objecte d'estudi singular.

Una lectura mínimament atenta del Cant IV del *Canigó*, permet fer-nos adonar aviat que la volada fantàstica de Gentil i Flordeneu sobre la gran serralada s'ajusta a un itinerari perfectament delimitable damunt el mapa. En essència, aquest recorregut és el següent:

- (inici) — Canigó
 — Valls d'Eina, Núria, Camprodon i Ribes
 — Cerdanya
 — Alt Urgell
 — Alt Pallars (Santa Magdalena, Gerri, Montsent, Espot)
 — Alta Ribagorça (Besiberri, Maladeta)
 — Vall d'Aran
 — Alta Noguera Pallaresa
 — Arieja (Mont Valier)
 — Andorra
 — Capcir
 (final) — Canigó

Josep M. de Casacuberta, que ha estudiat amb deteniment aquest itinerari i l'ha comparat amb les rutes seguides al Pirineu per Verdaguer durant els estius de 1882 i 1883, d'acord amb les seves «notes de camp», observa que hi ha múltiples coincidències.¹⁵ El dit autor troba que l'expedició de 1882 (que, d'altra banda, és de datació quelcom imprecisa) és força significativa en relació amb la gènesi de *Canigó*; en síntesi, Verdaguer recorregué l'Alt Urgell, l'Alt Pallars (valls de Tor, Ferrera, de Cardós i d'Àneu) i la Vall d'Aran, i portà a terme l'ascensió de la Maladeta. Però encara és més significativa la de 1883, que fou, segons ens reporta Casacuberta, l'itinerari més complet que realitzà Verdaguer a través del Pirineu; comença al Baix Conflent i tingué com a fites rellevants el Canigó, la Cerdanya, el Cadí, la ribera del Segre (de la Seu a Organyà), la Conca de Tremp (la Pobla de Segur), Gerri, les valls del Flamicell i de Boí, la Vall d'Aran (d'Arties a Montgarri), l'Arieja (Mont Valier, Conflent, Solcén, Pica d'Estats) i Andorra, on acabà el dilatat circuit.

La correspondència entre l'argument del Cant IV i la geografia pirinenca, que la minuciosa anàlisi de Casacuberta contribueix a posar en relleu fins al nivell del detall, explica que en un moment donat aquest autor conclogui: «*Si el 'Canigó' és un poema nacional català per raó dels fets històrics que s'hi narren, el seu caire de poema geogràfic pirinenc és també essencial, car la descripció de la gran serralada hi pren tant de relleu com l'argument històric (...). Es comprèn doncs que Verdaguer cerqués de posseir una visió completa del Pirineu (...)*».¹⁶

No pot estranyar, en definitiva, després d'aquestes consideracions, l'acollida que va tenir el poema en el si de l'incipient —però vehement— moviment excursionista. Carles Bosch de la Trinxeria, un altre prestigiós personatge de l'època, escrivia el 1886, en una carta a Verdaguer: «... *La part descriptiva és d'escrupolosa exactitud (...). Son llibre és un ver guia, que serà útil a tot excursionista*».¹⁷ D'alguna manera resumia en unes poques paraules tot un estat d'opinió generalitzat.

4. Paisatge i geografia a 'Canigó': algunes consideracions

Hem assenyalat amb anterioritat com diversos autors (Llopis, Casacuberta, Iglésies, entre altres), s'han referit al fet que la geografia —concretament, la geografia de Catalunya, i en particular la del Pirineu— és la veritable protagonista de *Canigó*. Si s'accepta

aquesta consideració, cal seguidament constatar que tal protagonisme s'exerceix mitjançant una recreació constant del paisatge, o més ben dit, de la gran diversitat de paisatges —a diferents escales— recollits al llarg del poema.

Carles Riba, remarca que, a *Canigó*, el paisatge, en virtut d'un procés d'humanització, deixa de ser mític per a convertir-se en simbòlic.¹⁸ Aquesta afirmació adquireix el seu sentit ple si es té en compte la interrelació *sentiment-paisatge* present, amb caràcter recurrent, tot al llarg de l'obra de Verdaguer; així, com assenyala el mateix Riba, «...l'enyor se li nodreix i se li excita a la creació de realitats sentimentals, a través de suggestions de paisatge».¹⁹ La importància de la interrelació esmentada es pot entendre millor en situar el nostre autor —i, en particular, *Canigó*— en el seu context cronològic precís. Cal recordar, al respecte, que durant el segle XIX, es registrà un canvi progressiu en la valoració estètica i simbòlica del paisatge. Com assenyala Joan Nogué,²⁰ «el paisatge (...) esdevé una font d'instrucció moral per a l'home». Especialment significativa ens sembla la puntualització que fa aquest mateix autor més endavant, en referir-se a la missió moralitzadora del paisatge que s'entreu en l'obra dels escriptors locals: «*Tanmateix, és la muntanya, més que cap altre element del paisatge, la que aconsegueix aquest paper moralitzador, perquè la muntanya esdevé, als ulls d'aquests escriptors, un espai verge, pur, sagrat, intacte, un reducte dels valors morals —i també nacionals— que donen caràcter i identitat a un poble*».²¹

D'altra part, ens sembla convenient subratllar que, des d'un punt de vista estrictament temàtic, *Canigó* marca una fita en el tractament del paisatge com a realitat pròxima, palpable. Ens trobem força lluny, en aquest sentit, del tractament de l'àmbit muntanyenc com a realitat distant, propi dels poemes d'Aribau (1833) i de J. Rubió i Ors (1841), de l'inici de la Renaixença.²² Tot i que l'obra que ens ocupa s'inscriu en una línia estètica de filiació romàntica,²³ la profunda coneixença per part de l'autor dels escenaris on transcorre la història i les seves grans dots com a observador i descriptor contribueixen a fer que el poema tingui unes característiques d'estil pròpies, sobre la base de l'assoliment d'un difícil punt d'equilibri entre dos plans antagònics: el món de ficció i el món real.²⁴ En aquest punt ens sembla oportú reproduir, com a il·lustració de les nostres consideracions, un fragment d'una carta que el polígraf Menéndez y Pelayo adreçà a Verdaguer el gener de 1886, a propòsit de la lectura de *Canigó*: «... así en este nuevo poema siente usted y expresa con vigor y una precisión gráfica que, a mi entender, no tiene igual en lengua alguna, todos los accidentes del paisaje de montaña y todas las impresiones, ya solemnes y severas, ya risueñas, ya melancólicas, ya grandiosas, que suscita la contemplación de la cordillera...».²⁵

A continuació ens referirem a alguns exemples de recreació paisatgística centrant-nos exclusivament en el Cant IV del poema.²⁶ Aquest Cant, veritable tractat de geografia del Pirineu en clau de poesia, és, d'altra banda, la part de l'obra amb un contingut geogràfic més evident i sostingut.

a) Síntesis paisatgístiques puntuals

És molt freqüent que Verdaguer sintetitzi un element concret del paisatge en el brevíssim espai d'un o dos versos. En els exemples que donem podrem adonar-nos com el nostre autor conjuga magistralment l'exactitud amb la concisió:

«Prop d'on Cadí amb lo Cadinell encaixa
s'alça el doble turó de Pedraforca»

(Nucli significatiu: Posició geogràfica de tres unitats orogràfiques: Cadí, Cadinell i Pedraforca).

«l'Alp gegantí, que una pineda faixa
com cap de monjo un cercle de cabell»

(Nucli significatiu: Fesomia singular de la Tosa d'Alp, i particular disposició dels boscos en els seus vessants superiors)

«Li fa veure Boí, eixa flor que es bada
d'un caos de granit en les entranyes»

(Nucli significatiu: Muntanyam granític de la vall de Boí).

«La Seu d'Urgell, com pàgina de glòria,
llueix enmig d'un pla sedós i verd»

(Nucli significatiu: Posició geogràfica privilegiada de la Seu).

«Dels rius Garona i Éssera sa gran gelera és mare,
Aran, Lis i Benasca podrien dir-li pare»
[referint-se a la Maladeta]

(Nucli significatiu: Doble naturalesa hidrogràfica de la Maladeta i preeminència d'aquest massís damunt la vall d'Aran, la vall de Lis i la vall de Benasc).

b) Reconstrucció de grans unitats

Sovint són suficients uns quants versos, al nostre autor, per a caracteritzar els trets essencials de grans unitats geogràfiques. Vegem ho seguidament en relació amb dos exemples: el Pirineu i la Cerdanya.

«Un gran arbre ajagut és lo Pirine
que mira ses brancades poderoses
esbadiar-se de València a Roses,
entreteixir-se amb serres i turons»

La imatge de l'arbre ajagut serveix a Verdaguer per a suggerir la transcendència del relliu pirinenc en la geografia catalana. La imatge referida ens ha portat a la memòria una coneguda frase de Bertran i Soler, contemporani de Verdaguer, que ve a expressar la mateixa idea: «*Tot Catalunya és Pirineu*».²⁷

«És del Cadí la serralada enorme
ciclòpic mur en forma de muntanya,
que serva el terraplè de la Cerdanya
per on lo Segre va enfondint son llit.

Resclosa fóra un temps d'estany amplíssim,
a on, en llur fogosa juvenesa,
aqueixos cims miraven la bellesa
de son alt front avui esblanqueït.»

El desplegament imaginatiu de Verdaguer, el qual, tanmateix, no desborda els límits d'un coneixement precís —i amb un gran component intuïtiu— del món real, queda de manifest en aquesta magistral reconstrucció poètica de la Cerdanya, amb afortunades al·lusions a la seva gènesi geomorfològica.

c) Algunes notes sobre la Maladeta

El massís de la Maladeta, té un clar protagonisme dins el conjunt del Cant IV, fins al punt que el mateix autor li dedica un apartat específic del capítol, al qual posa per títol *La Maleïda*. Possiblement aquí Verdaguer assolí les més altes cotes d'expressivitat paisatgística de tot el poema. Menéndez y Pelayo ho sintetitza de forma prou gràfica: «*Aquella Maladeta es un trozo de poesía ciclópea, tallada en roca y verdaderamente colosal*». ²⁸ Per tot això, entre altres motius, aquest apartat mereixeria ser objecte d'estudi monogràfic. Donades les limitacions del present treball, doncs, ens centrarem en el comentari de dos fragments, a tall d'exemple, on l'esmentada força expressiva queda especialment en relleu.

En el primer fragment podem adonar-nos de la caracterització que l'autor fa de la Maladeta com a muntanya inhòspita, regne de la roca i el gel:

«Damunt lo glaç negregen granítics arestes,
com d'ones formidables engarrifoses crestes,
illots de roca dreta sortint de mars de gel;
emmerletades torres d'una ciutat penjada,
com son Pont de Mahoma damunt la nuvolada,
enmig de terra i cel.»

El segon fragment ve a constituir una metàfora de l'orogènesi pirinenca en quatre estrofes; al nostre entendre, en aquests versos queda especialment clara la base intuïtiva en què recolza en molts moments el poema, i a la qual ja hem al·ludit més amunt. Les dites estrofes formen una veritable seqüència de la gènesi històrico-geològica dels Pirineus, des d'una òptica idealitzada però amb un èmfasi particular en la dimensió temporal (des del naixement físic de la serralada fins a la seva conformació definitiva, que culmina en un procés d'humanització/sacralització).

«Quins crits més horrorosos degué llançar la terra
infantant en ses joves anyades eixa serra!
que jorns de pernabatre!, que nits de gemegar,
per traure a la llum pura del sol eixes muntanyes,
del centre de sos cràters, del fons de ses entranyes,
com ones de la mar!

Un jorn, amb terratrèmol s'esbadellà sa escorça,
resclosa d'on al rompre's brollà amb tota sa força
un riu d'aigües bullentes d'escumes de granit,
que al bes gelat dels aires se fixa en la tempesta,
i el mar llançà, per fer-lo més alt, damunt sa testa
sos peixos i son llit.

Passaren anys, passaren centúries de centúries
abans que s'abrigassen de terra i de boscúries
aqueixes ossamentes dels primitius gegants,
abans que tingués molsa la penya, flors les prades,
abans que les arbredes tinguessen aucellades,
les aucellades cants.

Pel gel i rius oberta, prengué la cordillera
agegantada forma de fulla de falguera;
com solc sota l'arada quan cada vall s'obrí,
quan a l'amor i vida la plana fou desclosa,
Déu coronà la cima més alta i grandiosa
d'eix Guaita gegantí.»

Possiblement el fragment transcrit és l'intent de «periodització geològica» dels Pirineus, en clau metafòrica, més reeixit que mai hagi estat elaborat en llengua catalana.

5. La toponímia en 'Canigó: el seu valor com a referent del món real

A continuació ens proposem d'analitzar el poema *Canigó* des de la perspectiva d'un dels aspectes amb un contingut geogràfic més remarcable: la seva toponímia.

D'entrada, hem d'assenyalar que no hem pretès de fer cap inventari exhaustiu dels topònims del poema, tasca que ja ha estat duta a terme per altres autors.²⁹ Tan sols ens hem limitat a assenyalar unes possibles línies d'anàlisi dels diferents nivells en què s'insereix la toponímia en aquesta obra, tot il·lustrant les nostres consideracions amb alguns exemples que hem cregut representatius. Val a dir, per altra banda, que es tracta d'una temàtica prou complexa i que ofereix un camp autònom d'investigació, atesa la diversitat de registres en què s'hi presenten els noms de lloc. Només cal veure, per començar, que el nom que encapçala i que universalitza l'obra és, precisament un topònim. Sens dubte, el topònim més significatiu.

El singular paper protagonista que pren la toponímia tot al llarg de *Canigó* es pot valorar millor si es té present la constant interrelació entre *natura abstracta* i *natura humanitzada* que es planteja en tota l'obra, per bé que sovint de manera implícita. El procés d'humanització de la natura —és a dir, de la muntanya— es produeix específicament mitjançant els topònims. En aquest sentit s'ha de tenir present que Verdaguer té un gran domini de la llengua, però també, a més a més, un gran domini de la geografia, o sigui dels llocs als quals fa referència la seva obra. Com ha assenyalat Joaquim Molas, «*Verdaguer, gràcies a la seva prodigiosa capacitat d'observació i de relació analògica, sotmeté la naturalesa a un intens procés de mitificació*».³⁰

Del que hem assenyalat es desprèn que una lectura del poema que pretengui tenir un caràcter globalitzador requereix una certa complicitat amb l'autor: és a dir, que la comprensió completa d'alguns passatges de l'obra, demana una prèvia familiaritat del lector amb els indrets a què fa referència el poema.

Deixem aquí el tema de la interrelació entre món abstracte i món real que hem plantejat, i passarem a examinar pròpiament la qüestió del diferent valor amb què apareix la toponímia al llarg de l'obra. Sobre aquest particular, Josep Iglésies ens diu el següent: «*De tant en tant, Verdaguier es complau a centrar la seva poesia en la utilització del simple topònim, talment com si confiés que l'estricta nom del lloc —ho expressés tot per ell mateix, sense necessitat d'additament de cap mena.*»³¹

Els exemples que podríem citar d'aquest ús dels topònims «en sentit ple» són diversos:

«*Noufonts, Carlit i Canigó i Meranges*
són ses quatre ciclòpiques torrelles
i són eixos turons ses sentinelles
on encara les àligues fan niu»

«*De cim en cim va de Rubió a Pentina,*
i, sota *Bresca* en *Collegats*, li ensenya
la rica *Argenteria* que en la penya
parà algun geni amb enciseres mans.»

«*Volant als cingles de Monsèn,* li ensenya
les cascades bellíssimes de *Gerri*,
i en *Cabdella*, en *Espot* i *Bisiberri*
constel·lacions d'estanys d'atzur i verd»

(Cant IV)

Altres vegades, la utilització dels topònims —o, més concretament, la seva posició dins del discurs— respon en bona part a les exigències formals o al ritme narratiu. Vegem-ho en alguns exemples:

«Lo Comte Tallaferro	pel camí dret
segueix lo <i>Comalada</i> ,	que embranca amb <i>Tec</i> ,
i vora les pedreres	de marbre verd,
passa el <i>Pont de la Verge</i> ,	puja a <i>Cabrens</i> .»

(Cant V)

«*En Eixalada*
vora el camí de *Llúvia* a *Prada*,
monjos ahir
tenien temple i monestir»

«Com fil de plata
que lliga al pla la serra ingrata
de *Puig Pedrós*,
lo riu la *Tet*, des de *Lanós*
a besar baixa les ruïnes
del monestir»

«Davant *Planés*
en l'ampla conca de *Barrés*
un llac hi havia»

(Cant IX)

Una importància específica adquireixen els topònims en aquells fragments o estrofes que tenen per missió definir sintèticament els accidents naturals o els espais geogràfics més rellevants:

a) El Pirineu

«Què són los *Pirineus*?; serpent deforme
que, eixint encara de la mar d'*Astúries*,
per a beure l'aigua a on se banya *Empúries*
atravessa pel mig un continent.»

(Cant IV)

b) La Maladeta

«Veu's-e-la aquí; mirau sa gegantina altura:
se queden *Vignemale* i *Ossau* a sa cintura,
Puig d'Alba i la *Forcada* li arriben a genoll
al peu d'aquest olímpic avet de la
muntanya,
són salzes les *Alberes*, *Carlit* és una canya,
lo *Canigó* un reboll.»

(Cant IV)

c) El Rosselló

«Té a esquerra les cendroses, vitíferes *Corberes*
que al *Pirineu*, com branques, se pugén a empeltar,
a dreta les florides, granítiques *Alberes*;
lo *Rosselló* és un arc de dues cordilleres
que té per corda el mar.

És una immensa lira que en eixa platja estesa
vessanta d'harmonies deixà algun déu marí,
lo *Canigó* és lo pom, les cordes que el cerç besa
són los tres rius que ronquen lliscant per la devesa,
lo *Tec*, la *Tet*, l'*Aglí*.»

(Cant VI)

En els exemples citats fins ara, hem tingut ocasió de comprovar que els topònims emprats per l'autor són, en un sentit qualitatiu, força diversificats. Tant hi trobem noms referents a grans espais geogràfics com una àmplia representació del que hom anomena microtopònims. Segons l'escala narrativa utilitzada hi ha predomini d'una o d'altres. La diversificació esmentada també afecta l'àmbit de procedència dels noms. En aquest sentit, lluny de cenyir-se específicament a un marc estricte, com podria ser el de l'escenari geogràfic on es desenvolupa la llegenda, adopta una perspectiva transfronterera —fins i tot impròpia per a l'època— que diu molt a favor del caràcter universalitzant de l'obra. És en aquesta perspectiva que pren un especial valor que parli del Dhawlagiri, del Montblanc, del Moncayo o dels Picos d'Europa amb la mateixa naturalitat que de les muntanyes i les valls properes al Canigó.

Finalment, volem deixar esmentats alguns altres aspectes relacionats amb la toponímia del poema que ens ocupa i que, per raó de les limitacions del present estudi, no podem entrar a considerar. D'entrada, assenyalar el fet que pràcticament la totalitat dels topònims citats en el poema són actualment localitzables sobre el terreny; és a dir, que formen part de la toponímia viva. Les úniques excepcions tal vegada serien alguns noms de caràcter protohistòric o mitològic relacionats amb el rerafons argumental. En segon lloc, remarcar que la representació de tota aquesta toponímia viva damunt el mapa ens permetria visualitzar el grau d'intensitat amb què l'autor tracta els diferents àmbits geogràfics de la narració. Tot i que no hem dut a terme aquest exercici nom per nom, de la lectura de l'obra hem arribat a concloure que la intensitat de tractament és, de *més* a *menys*, la següent:

- Àmbit del Canigó (especialment el Conflent, i en segon lloc el Rosselló)
- Pirineu en general (i particularment el Pirineu català)
- Catalunya
- Altres àmbits (Península Ibèrica, Occitània, Alps, Himàlaia, etc.)

També ens hem de fer ressò, per acabar, del fet que moltes de les notes que complementen cadascun dels cants —o capítols— del poema fan referència a puntualitzacions o aclariments del significat de determinats topònims. Es tracta, certament, d'un recurs ben poc usual en llenguatge poètic però que, en el present cas, contribueix a reforçar la impressió de versemblança que es desprèn de la narració i que ja hem tingut ocasió d'assenyalar.

5. Algunes conclusions

L'anàlisi que hem dut a terme del poema *Canigó*, estructurat en diferents vessants però unificat pel comú denominador del punt de vista geogràfic, ens ha permès d'arribar a una sèrie de constatacions, que resumirem, en els seus trets més significatius, a continuació:

La figura de Verdaguer, que es considera cabdal en la història de la literatura catalana, s'insereix de forma explícita en el context del primicer moviment excursionista català. Aquesta inserció no és simplement cronològica i conjuntural, sinó que es tradueix en aportacions concretes d'un contingut geogràfic molt remarcable, per bé que bastant desconegut. El poema *Canigó* constitueix d'alguna manera la màxima concreció d'aquestes aportacions.

El caràcter de reconstrucció literària de la geografia pirinenca que adopta des d'un primer moment *Canigó*, juntament amb la correspondència que s'estableix en diversos moments entre món real i món viscut per l'autor, confereix a aquesta obra un valor paradigmàtic per a l'estudi —en l'àmbit del nostre país— de la relació entre literatura i geografia.

L'estudi de les recreacions del paisatge —particularment, el paisatge del Pirineu— que apareixen repartides en els diferents capítols de l'obra és un dels aspectes de contingut geogràfic que presenta una major autonomia d'anàlisi; centrant-nos en el Cant IV, hem fet un esbós de les possibilitats que ofereix el poema en aquest nivell.

En darrer lloc, hem tingut ocasió d'abordar l'estudi de la importància de la toponímia en el poema. I hem pogut constatar, particularment, que el relleu específic que hi prenen els noms de lloc està relacionat directament amb el procés d'humanització de la natura que es planteja tot al llarg del desenvolupament argumental de l'obra.

Notes

- * Per a la realització del present treball ens hem basat en l'edició de *Canigó* corresponent al núm. 52 de la col·lecció de «Les millors obres de la literatura catalana» (edicions 62, Barcelona 1980), amb pròleg de Carme Arnau.
- ¹ Joan Nogué, *Una lectura geogràfico-humanista del paisatge de la Garrotxa*. Girona (Col·legi Universitari de Girona-Diputació de Girona) 1985, p. 101.
 - ² Joan Torrent i Fàbregas, *Jacint Verdaguer*, Barcelona (Barcino) 1977, p. 58.
 - ³ Josep M. de Casacuberta, *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques*, Barcelona (Barcino) 1953, p. 95.
 - ⁴ Josep Iglésies, *Presència de l'excursionisme dins la cultura catalana dins L'excursionisme a Catalunya 1876-1976*, Barcelona (Fundació Carulla Font i Ed. Barcino) 1975, p. 26. La «presa de possessió del Montseny» al·ludida vol significar la publicació del que es considera primera guia excursionista catalana: *l'Excursió a la montanya de Monseny*, d'Artur Osona.
 - ⁵ Joaquim Cabot Rovira, resum de la conferència pronunciada a l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques el 12 de febrer de 1886, «La Veu de Montserrat», 27.3.1886, ps. 98 a 100.
 - ⁶ Segons A. J. Soberanas, *Les edicions de 'Canigó'*, dins «Avui» del 19.12.86 («Especial Canigó»), p. 10.
 - ⁷ Aquestes «notes de camp» constitueixen, segons Josep M. de Casacuberta (op. cit., p. 68 i ss.), tot un retaula d'observacions geogràfiques de primera mà, i comprenen des de descripcions geogràfiques fins a llegendes, dibuixos i croquis, topònims i precisions toponímiques, notes sobre oficis i el seu vocabulari, etc., així com la crònica dels itineraris i de les ascensions efectuades. En gran part romanen inèdites, ja que es tracta d'un material molt dispers.
 - ⁸ Josep Iglésies, *L'excursionisme i Jacint Verdaguer dins Verdaguer a la Pica d'Estats. Centenari (1883-1983)*, Barcelona 1985, p. 60.
 - ⁹ Vegeu, al respecte, Ramon Redondo i Sardà, *Verdaguer, excursionista* dins *Vè Congrès Excursionista Català. Resum de les comunicacions presentades*, Barcelona (Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura) 1982, ps. 133-142.
 - ¹⁰ Vegeu, sobre el particular, Lluís Casassas i Simó, *Pau Vila en l'evolució de la geografia catalana* dins *Pau Vila, La Divisió Territorial de Catalunya (Selecció d'escrits de geografia, volum I)*, Barcelona 1979, p. 9 i ss.
 - ¹¹ Joaquim Molas, *El poema més personal i representatiu*, dins «Avui» del 19.12.1986 («Especial Canigó»), ps. 19-20.
 - ¹² Torrent i Fàbregas, op. cit., p. 57.
 - ¹³ Carme Arnau, preàmbul de *Canigó* (Les millors obres de la literatura catalana n° 52), Barcelona 1980, p. 9.
 - ¹⁴ Joan Llopis, *Una visió també alliberadora*, dins «Avui» del 19.12.86 («Especial Canigó»), p. 29.
 - ¹⁵ Josep M. de Casacuberta, op. cit., ps. 5-6.
 - ¹⁶ Josep M. de Casacuberta, op. cit., p. 75.
 - ¹⁷ Carta citada per Josep M. Casacuberta, op. cit., p. 95.
 - ¹⁸ Citat per Carme Arnau, op. cit., p.9.
 - ¹⁹ Ibid, p. 6.
 - ²⁰ Joan Nogué, op. cit., p. 127.

- ²¹ Joan Nogué, *op. cit.*, p. 128.
- ²² Vegeu, en aquest sentit, Jordi Martí - Henneberg, *La pasión por la montaña. Literatura, pedagogía y ciencia en el excursionismo del siglo XIX*, «Geocrítica» núm. 66, novembre 1986, p. 27 i ss.
- ²³ Segons Josep M. Benet i Jornet, article *Canigó* a *Gran enciclopèdia catalana* (Barcelona 1973), tom IV, p. 281.
- ²⁴ La capacitat d'observació i la força de les descripcions en Verdaguer es posen especialment de manifest en els seus escrits en prosa. Vegem-ho en el fragment següent, de caire geogràfic, extret del seu llibre *Excursions i viatges* (*Obra completa*, Ed. Selecta, 1974, p. 1.085), en el qual fa referència al panorama que es domina des del cim de Salòria:
«Lo panorama és igual, si no millor, que el de Rubió. Lo Pirineu se deixa veure des del cim de la vall d'Aran fins a Soldeu, clapejat de congestes tot ell, i blancs de neu sos cims més elevats. Lo Pallars no es veu tant com des de Rubió, per quedar Salòria a un costat, mes, en canvi, se poden seguir totes les grans i petites serres d'Andorra fins a Meranges. A migdia es domina la serra de Bescaran, i a l'extrem del pelat i feréstec Cadí, com un punt final digne de tan enorme ratlla, se veu la muntanya de la Vansa. La serra de Fórnols li fa costat. Se veu Rubió a la vora, Boumort més lluny i Montsec a últim terme, i més a prop valls rientes i hermoses, aigües i fonts, pradells i boscos immenses.»
- ²⁵ Carta de Menéndez y Pelayo a Verdaguer, datada el 25 de gener de 1886 i reproduïda a *Jacint Verdaguer, Obra completa* (Ed. Selecta).
- ²⁶ Vegeu, sobre el particular, i amb un caire més general, l'anàlisi que fa Marc-Aureli Vila a *Contingut geogràfic del poema 'Canigó'* (dins *Verdaguer a la Pica d'Estats*, obra citada a nota 8).
- ²⁷ Citat per Pau Vila a *Visions geogràfiques de Catalunya* (vol. II), Barcelona (Barcino) 1963, p. 177.
- ²⁸ Id. nota 25.
- ²⁹ En aquest sentit, vegeu David Griñó, *Inventari de noms de lloc en el Canigó de Verdaguer* (dins *Verdaguer a la Pica d'Estats*, obra citada a nota 8).
- ³⁰ Joaquim Molas, *op. cit.*, p. 20.
- ³¹ Josep Iglésies, *L'excursionisme i Jacint Verdaguer, op. cit.*, p. 54.

Amb col·legues i deixebles, el dia del nomenament del doctor Llobet com a fill predilecte de Granollers

Font: Fotg. Espauella Hemeroteca Municipal. Granollers